

Писарська Н. В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Заверющенко М. П.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Лухіна М. Ю.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Сучасний академічний дискурс неможливо уявити без ідентифікації ролі та значення наукового стилю як інструменту передачі й розуміння отриманих знань у різних галузях науки. Науковий стиль мови визначається не лише лексичним багатством та термінологією, але й семантико-синтаксичною організацією тексту. Відповідно, стаття присвячена розгляду семантико-синтаксичних аспектів наукового стилю, їх ролі у передачі наукової інформації та сприянню зрозумілості тексту.

Проаналізовано вплив семантики на організацію тексту у науковому стилі. Зосереджено увагу на тому, яким чином вибір слів та їх семантичне навантаження можуть впливати на чіткість й точність передачі інформації. Особлива роль приділяється уникненню амбівалентності та неоднозначності у наукових текстах, що здатне спричинити непорозуміння або помилкове тлумачення даних. Окремий розділ статті досліджує синтаксичну організацію тексту в науковому стилі. Він розглядає важливість коректної структури речень, пунктуації та логічної побудови абзаців для підвищення зрозумілості й лаконічності дослідження. Виявлено різні типи синтаксичних конструкцій, що допомагають досягти об'єктивності та наукової точності висловлення. Наголошено на застосуванні спеціалізованих термінів і їх ролі у семантико-синтаксичній організації наукового стилю.

У висновках до статті зосереджено увагу на важливості структури наукового тексту як засобу досягнення ясності, точності та наукової обґрунтованості. Розуміння та використання цих аспектів можуть допомогти дослідникам й авторам наукових робіт покращити якість та ефективність спілкування в академічному середовищі. Аналіз теоретичного матеріалу дає змогу дійти висновку про важливість подальших досліджень у галузі семантико-синтаксичної організації наукового стилю, його впливу на якість й результативність наукової комунікації.

Ключові слова: науковий стиль, термінологія, синтаксична компресія, складнопідрядні і складносурядні речення, абстракція, узагальнення.

Актуальність теми. Національне мовлення кожної країни, яке перебуває в процесі динамічного розвитку, акумулює в собі такий набір комунікаційних засобів, за допомогою яких найкраще обслуговуються різні стилі обміну інформацією, в тому числі і науковий. В цілому, характеристика останнього зводиться до його розуміння в контексті функціонально-стильової сукупності лінгвістичних засобів, частини та складові якого формують невизначену множину. Разом з цим, стилерівневі елементи не кореспондуються з елементами системи мови. Їх комбінація в межах наукових текстів відбувається з урахуванням певних принципів організації, що направлені на

обслуговування потреб освіти, науки, навчання. Робота, створена у даному стилі, транслює науковий меседж, відображаючи цінність, істинність, новизну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системні ознаки наукового стилю – насиченість термінологією, монологічний характер викладу, завершеність висловлення, суворі відповідальність нормам літературної мови. Та із еволюціонуванням наукового стилю в цілому, видозмінюються його другорядні ознаки, зокрема в частині семантико-синтаксичної організації. Риторика наукової спільноти часто виходить за межі «дозволеного» і «прийнятого», не лише для того, щоб

задовольнити потреби більш ширшої аудиторії, мігрувати і обмінюватися досягненнями із іноземними представниками; власне, вона модифікується через симбіоз присутніх елементів публіцистичного, офіційно-ділового, художнього, розмовного жанрів. На цьому наголошує і низка вітчизняних авторів, серед яких виділяємо дослідження Марченко В. та Шух М., в роботах яких більш глибоко вивчається питання лексико-семантичних особливостей терміносистеми [6]. Українській науковій традиції із філологічної точки зору перебувають в колі аналітичних пошуків Селігей П. О. [8] та Холяк І. В. [11]. Питанням культури наукового мовлення, систематизації правил викладу й структури наукового тексту приділяє значну увагу Лисенко Н. О. [5].

Мета роботи – комплексний опис семантичної і структурної організації речень (їх частин), притаманних науковому стилю сучасного українського мовлення. Для досягнення поставленої мети використовувалися наступні **методи**: описовий (для ідентифікації мовних явищ, окреслення їх специфіки та вивчення особливостей функціонування в межах комунікації), структурний (для систематизації відомостей щодо семантичних, морфологічних, синтаксичних особливостей наукового стилю), метод компонентного аналізу пролізує все дослідження.

Виклад основного матеріалу. З позицій сучасної лінгвістики текст, в цілому, та науковий текст, зокрема, розглядається не лише в розрізі засобу пізнання, але і як інструмент взаємодії, спосіб матеріалізації ціннісно-культурних надбань та передачі їх від людини до людини, від покоління до покоління, як втілення моделі світу та віддзеркалення культури. У зв'язку з тим, що у сучасному світі міжнаціональне наукове спілкування є феноменом, без якого людство не може існувати, науковий текст все частіше стає предметом філологічних досліджень.

Наукові тексти розраховані на логічне, а не на емоційно-чутливе сприйняття, саме тому науковий стиль передбачає мовні засоби, у яких відсутнє емоційне навантаження та експресивне забарвлення [5]. При філологічному аналізі наукового тексту реципієнт зосереджує увагу не на здобутті наукового змісту, а на особливостях мовних виразів, і, відповідно, оволодінні його кращими формами та найбільш досконалими зразками. Для стилістики зазначеного виду тексту принципово важлива та обставина, що змістом наукового тексту є наукове знання як продукт пізнавальної діяльності суб'єкта у відношенні до

обраного об'єкта. Для наукового тексту характерні об'єктивність, дистанціювання від загального до конкретного, логічна доказовість й послідовність викладу, точність, діалогічність [3, с. 19]. До особливостей синтаксичного оформлення тексту наукового стилю слід віднести синтаксичну повноту, наявність аналітичних конструкцій, часте вживання певних клішованих структур, переважно іменний характер висловлювання, розгорнуту систему сполучних елементів, зв'язок (слова, словосполучення та речення), що визначають послідовність розвитку думок (*першочергово, слід зауважити, окрім зазначеного, насамперед*), зв'язок попередньої та наступної інформації (*як зазначалося вище, вважають, разом з цим*), причинно-наслідкові зв'язки (*але, тому, проте, отже, у зв'язку з тим, що; внаслідок цього*), перехід до нової теми (*розглянемо тепер, перейдемо до опрацювання, вважаємо за необхідне звернути увагу і на...*), близькість, тотожність предметів, обставин, ознак (*той самий, такий, так, тут, аналогічно, ідентично*) [1, с. 50].

Абстрактна узагальненість, яка є характерною рисою наукового стилю, на синтаксичному рівні виражається у:

- виключенні з контексту суб'єктивного бачення;

- узагальненості позицій шляхом використання безособових речень, двочленних пасивних зворотів, номіналізованих структур;

- номінативному ладі мови.

Саме зазначені складові утворюють особливості наукового стилю, якому притаманно:

- вживання слів у їх певних значення, переважання слів з абстрактним змістовним наповненням (*обсяг, прохідність, опір, конфлікт, словотвір, бібліографія і т.д.*);

- слова з повсякденного побуту набувають у контексті наукового твору термінологічне або узагальнене значення;

- основне смислове навантаження у науковому тексті несуть у собі терміни, проте їх вага не ідентична у різних категоріях наукових досліджень. Терміни вводять в обіг деякі поняття, правильне і логічне визначення яких – необхідна умова професійно написаного тексту (*аглопорит, геном, синусоїд*) [6];

- для творів наукового стилю характерні аббревіатури та складноскорочені слова: *вид-во, ДСТУ, к.ю.н., Держагентство, НДІ*.

Трансляції підкресленої логічності та послідовності викладу сприяє правильний порядок слів. Точність досягається за рахунок вживання

великої кількості термінів; діалогічність – через використання питально-розповідних конструкцій, прямого цитування, імперативів як способу апеляції до читача [укр мова]. Домінуюча тенденція, характерна для синтаксису наукової мови, скорочення числа складних конструкцій, які у нерозчленованій формі послідовно висловлюють хід авторської думки, розвиток так званої багаторівневої манери передачі комплексних наукових знань. Ступінь інтенсивності цього процесу у науковій сфері відбиває, з одного боку, загальномовні закономірності змін у структурі пропозиції, з іншого сторони, специфічний характер розвитку синтаксису наукового мовлення. На синтаксичному рівні виділяють дві основні лінгвістичні ознаки абстрактного узагальнення викладу: виняток із структури пропозиції особистого суб'єкта дії, тобто діагентивність, та широка уживаність так званих номіналізованих структур – іменний характер викладу.

На морфологічному рівні простежується переважне вживання окремих морфологічних категорій, що є характерною особливістю мови наукових текстів в цілому та одним з факторів, що дозволяють виділити наукове мовлення з-поміж інших різновидів комунікації. Кількісний розподіл морфологічних категорій у науковій мові не збігається із закономірностями їх розподілу в інших функціонально-стильових різновидах мови [2; 12]. До морфологічних особливостей наукового тексту слід зарахувати вживання дієслів у «теперішньому позачасовому» значенні. Використання дієслів за частотою посідає третє місце після іменника і прикметника, збільшення іменників відбувається за рахунок похідних від дієслів, а також прикметників та прислівників. Часто дієслова використовуються лише у одній видовій формі, а окремі з них взагалі не мають парного дієслова доконаного виду. Це пов'язано з тим, що у науковій мові доводиться передавати значення великої тривалості або систематичності дії.

Іменник у науковому тексті також має свої особливості вживання. До них відносять:

- широке використання форми однини у значенні множини;
- наявність великої кількості іменників середнього роду (*антитіла, голосування, кормовиробництво, лимарство, ораторство, престолонаслідування*);
- превалювання абстрактних та неживих іменників;
- найбільш частовживаним є родовий відмінок, за яким слідує орудний і знахідний

відмінки. Відмінкова система наукового стилю мовлення характеризується зменшенням багатозначності їх форм [4].

Ще однією тенденцією, характерною для наукової мови є те, що багато іменників, які не мають в загальнолітературній мові форми множини, у науково-технічних текстах їх набувають (*солі, включення*): речові імена, абстрактні іменники на позначення характеристик якості, значення неживих предметів утворюються у більшості випадків як похідні від прикметників (шляхом суфіксації). Трансляція цілісності у науковому тексті стає побічною функцією, внаслідок чого збагачується семантичний потенціал морфологічної категорії, розглядається як прояв тенденції до економії мовних засобів, компресії наукового мовлення. Таким чином, наукова мова характеризується послідовною вибірковістю морфологічних категорій, слівформ та організованих ними поєднань, а також вибірковістю функціональних значень, висловлених ними, що в комплексі дає можливість встановити послідовність вивчення граматичного матеріалу під час роботи із науковим текстом.

Розглянемо характерні риси підвидів наукового стилю. Відмінністю наукового від інших видів комунікації є те, що його змістовну частину можна розділити на три складові. По-перше, це адресат наукового стилю (вчений, науковець, спеціаліст). По-друге, мета зводиться до виявлення та опису нових фактів, відкриттів, закономірностей, так як роботи у науково-навчальному стилі, у переважній більшості, адресовані майбутнім спеціалістам, абітурієнтам, учням. По-третє, адресат науково-популярного стилю – будь-який реципієнт, котрий цікавиться тією чи іншою наукою. Цільове призначення такого стилю поетапно розширюється. Задача полягає не лише у тому, щоб сформулювати уявлення про науку та її предметне поле, але й зацікавити коло потенційних читачів.

Жанрова палітра наукового стилю багатогранна. Тексти представлені як окремі закінчені роботи, структура яких підпорядкована законам жанру. Слід виокремити наступні жанри наукової прози: монографія, стаття, рецензія, підручник (навчальний посібник), лекція, доповідь, інформаційне повідомлення (в рамках конференції, симпозіуму, конгресу), дисертація, науковий звіт [9, с. 17]. Доцільно наголосити, що вони відносяться до первинних типів, тобто створених автором уперше. Вторинні зразки наукового стилю, тобто тексти, складені на основі вже наявних матеріалів, включають: реферат, автореферат, конспект, тези, анотацію. Підготовка вторинних тек-

стів відбувається шляхом узагальнення інформації з метою скорочення обсягу викладеної думки.

В межах наукового стилю виділяють жанри навчально-наукового підстилю: лекцію, семінарську доповідь, курсову роботу, реферативне повідомлення. Саме тому, науковий стиль, специфіка якого власне і виступає предметом дослідження для лінгвістів, розглядається як поєднання характерних мовних прийомів, що застосовуються переважно у науковій, науково-технічній, науково-популярній сфері, щоб висловити та оформити різноманітні за змістом й призначенням ідеї, гіпотези, досягнення. Науковий текст – це результат дослідження або звіт про дослідну діяльність, що створюється для осіб, які мають відповідну кваліфікацію для його сприйняття та оцінки. Для того, щоб зробити його інформативним у повній мірі, автор повинен використовувати спеціальні засоби та способи подачі матеріалу.

Основні особливості наукового стилю – відповідність нормативним вимогам літературної мови, використання клішованих оборотів та виразів, максимальне застосування всього спектру можливостей «графічної» мови символів та формул, посилань і приміток. Можна говорити, що він служить точності, ясності та лаконічності у виразі думок досліджуваного твору.

Зауважимо на структурі наукової роботи, якій притаманна власне монологічна форма. Текст викладається послідовно, висновки представлені як завершені й повні за змістом фрази. Будь-який текст наукового стилю має свою логіку побудови та закінчену форму, що відповідає законам структурування. Як правило, автор наукового дослідження дотримується наступної схеми: обґрунтування вибору теми та її актуальності; виокремлення предмета (об'єкта) дослідження; постановка мети, рішення у ході досягнення певних завдань; огляд наукових джерел, що якимось чином мають відношення до предмета дослідження, опис теоретичної та методологічної бази для роботи; обґрунтування термінології; теоретична та практична значимість наукового доробку; зміст самої наукової роботи; опис експерименту (за умови, якщо такий проводиться); результати дослідження, обґрунтовані висновки [7, с. 79].

Мовні особливості наукового стилю у плані синтаксису виявляють зв'язок промови зі специфічним мисленням вченого: конструкції, що присутні у текстах, нейтральні та загальноновживані. Найбільш типовим є прийом синтаксичної компресії, коли здійснюється стиснення обсягу тексту зі збільшенням його інформативності та смисло-

вої наповненості. Відбувається це за рахунок особливостей побудови словосполучень й речень. Синтаксичні особливості наукового стилю:

а) використання словосполучень, побудованих за схемою «іменник + іменник у родовому відмінку»: обмін речовин, ліквідність валюти, прилад для демонтажу і т. д.;

б) дефініції, виражені прикметником, вживаються у значенні терміну: *безумовний рефлекс, твердий знак, історичний екскурс* та ін.;

в) для наукового стилю (визначень, міркувань, висновків) характерна наявність предиката, що виступає іменником, як правило, з упущеним дієсловом-зв'язкою: *Сприйняття – це базовий пізнавальний процес ...; Відступи від нормативних реалізацій мови – одна з найяскравіших рис дитячої комунікації*. Інший поширеною «формою присудка» є його поєднання з коротким дієприкметником: *може бути використаний*;

г) прислівники, що виступають обставиною у реченні, застосовуються для характеристики якості чи властивості досліджуваного явища: *значно, цікаво, переконливо, по-новому; всі ці та інші події добре описані в історичній літературі...*;

д) метою запитальних речень є залучення уваги реципієнта до матеріалу, який викладено, шляхом демонстрування припущення, гіпотези;

е) для створення відстороненої, спеціально знеособленої подачі інформації широко застосовуються безособові пропозиції різних типів: *до статусно рівноправних жанрів можна віднести дружнє спілкування (розмова за філіжанкою кави, балаканина та ін.)*. Таким чином, підкреслюється прагнення бути об'єктивним автором дослідження, який виступає від імені узагальненого наукового співтовариства;

ж) для того, щоб відобразити причинно-наслідкові закономірності між явищами, у науковій промові використовуються складні речення із сурядним та підрядним зв'язком (фігурують такі слова як: *через те, що; незважаючи на те що; тому; тому що; тим часом як; тоді як*). Широко вживаються складнопідрядні речення з підрядними причинами, умови, часу, наслідків.

Науковий стиль базується не лише на нормативних засадах мовлення, а й на законах логіки. Так, для того щоб логічно викласти свої думки, автор дослідження повинен використовувати морфологічні особливості наукового стилю та синтаксичні можливості зв'язку окремих частин речення. Основні із них наступні: зіставлення будь-яких явищ (*як ..., так...*); вживання приєднувальних пропозицій, що містять додаткові відомості про

сказане в головній частині; дієприслівникові звороти, котрі також акумулюють додаткову наукову інформацію; вступні слова та словосполучення, вставні конструкції служать для зв'язку між смисловими частинами як усередині одного речення, так і між абзацами; «слова-зв'язки» (наприклад, *таким чином, тому, насамкінець, на закінчення, іншими словами, як бачимо*) застосовуються для встановлення логічного зв'язку між різними частинами тексту; однорідні члени речення необхідні для перерахування подібних дефініцій; часте вживання клішованих структур, логічність та лаконічність синтаксичного ладу.

Незважаючи на розгалужену систему можливостей для наукової творчості, регламентовані норми допомагають науковому тексту «тримати форму». Виклад матеріалу в науково-популярній літературі наближений до нейтрального, загальнолітературного, оскільки читачеві пропонуються лише спеціально відібрані факти, цікаві аспекти; фрагменти історичних реконструкцій. Форма викладу такого роду даних має бути доступною для нефакхівців, отже, відбір матеріалу, система доказів та прикладів, специфіка подачі інформа-

ції, а також мова й стиль робіт, які належать до науково-популярної літератури, дещо відрізняються від власне наукового тексту.

Висновки. Отже, науковий стиль, особливості засобів відображення якого були розглянуті, – досить стабільна система, що складно піддається змінам. Текст, зроблений у науковому стилі, є стандартизованою системою. Характерні риси наукового стилю – нейтральні тони, об'єктивний підхід та інформативність, структурованість тексту, наявність значної кількості термінології та специфічних мовних засобів, які використовуються в середовищі вчених для адекватного, логічного викладу матеріалу. Поділ наукових текстів на види та типи характеризується, по-перше, різницею об'єктів, що описуються численними дисциплінами, змістом дослідницької діяльності вчених, очікуваннями потенційної аудиторії. Існує базова специфікація наукової літератури, яка ділить тексти на науково-технічні, науково-гуманітарні, науково-природничі. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у дослідженні теми особливостей наукового стилю мовлення при професійно орієнтованому навчанні іноземних студентів.

Список літератури:

1. Дячук Н. В., Білюк І. Л. Теоретичні аспекти перекладу науково-технічних текстів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17(85). С. 49–53.
2. Загнітко А. Мовний простір граматики : монографія. Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. 448 с.
3. Колоїз Ж. В. Науковий стиль української мови: практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. 132 с.
4. Культура академічного письма: навч. посіб. для аспірантів. Нар. укр. акад., каф. українознав.; упоряд. О. В. Слюніна. Харків : Вид-во НУА, 2020. 56 с.
5. Лисенко Н. О. Культура наукової мови: навчальний посібник. Х.: Видавництво НФаУ, 2013. 271 с.
6. Марченко В., Шух М. Лексико-семантичні особливості терміносистеми сучасного англомовного науково-технічного дискурсу. Молодий вчений, Вип. 8 (84), с. 200-204.
7. Наукова робота за темою магістерської дисертації. Науково-дослідна робота за темою магістерської дисертації. Частина II: конспект лекцій / укладачі Г.М. Розорінов, Співак В.М. Київ : НТУУ «КПІ», 2016. 83 с.
8. Селігей П. О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості: дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2016. 427 с.
9. Семенов О. М. Культура наукової української мови: Навч. посіб. За ред. Л.І. Мацько. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. 252 с.
10. Українська мова (за професійним спрямуванням): підручник за ред. О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 436 с.
11. Холявко І. В. Національні традиції українського синтаксису у сфері наукової комунікації. Філологія: сучасний погляд на вивчення актуальних проблем : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 17–18 лютого 2017 р. Запоріжжя, 2017. С. 27–31.
12. Царьова І. В. Мова і термінологія наукових досліджень у юриспруденції: навчальний посібник. Дніпро: Вид. «Інновація», 2019. 114 с.

Pysarska N. V., Zaveriushchenko M. P., Lukhina M. Yu. SEMANTIC-SYNTAX ORGANIZATION OF THE SCIENTIFIC STYLE

Modern academic discourse cannot be imagined without identifying the role and significance of scientific style as a tool for transmitting and understanding acquired knowledge in various fields of science. The scientific style of the language is determined not only by lexical richness and terminology, but also by the semantic

and syntactic organization of the text. Accordingly, the article is devoted to the consideration of semantic and syntactic aspects of the scientific style, their role in the transmission of scientific information and promotion of the text's comprehensibility.

The influence of semantics on the organization of the text in a scientific style is analyzed. Attention is focused on how the choice of words and their semantic load can affect the clarity and accuracy of information transmission. A special role is given to the uniqueness of ambivalence and ambiguity in scientific texts, which can cause misunderstanding and misinterpretation of data. A separate section of the article is devoted to the syntactic organization of the text in a scientific style. It examines the importance of correct body structure, punctuation, and logical paragraph construction to enhance the clarity and logic of research. Various types of syntactic constructions have been identified, which help to achieve objectivity and scientific accuracy of expression. Emphasis is placed on the release of specialized terms and their role in the semantic-syntactic organization of the scientific style.

In the conclusions to the article, attention is focused on the importance of the semantic-syntactic organization of the scientific style in order to achieve clarity, accuracy and scientific validity. Understanding and using these aspects can help researchers and authors of scientific texts to improve the quality and effectiveness of communication in the academic environment. The analysis of the theoretical material makes it possible to draw a conclusion about the importance of further research in the field of semantic-syntactic organization of scientific style, its impact on the quality and effectiveness of scientific communication.

Key words: scientific style, terminology, syntactic compression, complex and complex sentences, abstraction, generalization.